

ПРОБЛЕМА ПАТРІОТИЗМУ У СУЧАСНОМУ НАУКО- ВОМУ ОСМИСЛЕННІ

У статті розкрита сутність існуючих виховних моделей у контексті їх можливостей вирішувати проблему виховання патріотизму. Дано визначення дефініції “патріотизм” та запропонована його компонентна структура. Змістовно розкрито специфіку почуття любові стосовно народу, батьківщини, держави. Сформульовано ряд положень, на яких має орієнтуватись процес виховання патріотизму.

Ключові слова: патріотизм; виховання патріотизму; структурні компоненти; любов до народу, батьківщини, держави; наукові положення; виховна модель.

Іван БЕХ

Директор Інституту проблем виховання НАПН України, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук

Проблемою патріотизму ми входимо у найчутливішу сферу особистості, у її справжню духовність. Тож тут потрібна висока відповідальність і наукова строгість, оскільки у цій духовній царині ще далеко не все звідане і взяте до практичного використання. Зразки ж прояву почуття патріотизму, які нині демонструє частина нашого українського суспільства, на нашу думку, є переважно результатом сприятливого збігу індивідуально-психологічних, широких соціалізуючих групових, сімейно-родинних факторів, які зазнала та чи інша окрема особистість. Ми ж як науковці й педагоги-практики повинні мати на увазі ке-

рований процес виховання і розвитку почуття патріотизму у кожній зростаючій особистості. Чи посильне для нас так сформульоване завдання? З цією метою звернемося до основних виховних моделей, які можливо вичленити серед ряду виховних підходів.

Тривалий час панівною була так звана стримуюча модель виховання. У ній перевага надавалась різного роду заборонам, які пов'язані з порушенням суспільно прийнятих поведінкових нормативів. «Не роби» – було гаслом педагога. При цьому теоретично вважалося, що коли особистість не робить діянь у рамках зла, то вона неодмінно практично повернеться у сторону добра. Однак це положення не знайшло надійного реального підтвердження. У кращому випадку

вихованець не робив недостойного вчинку, але й до хорошого вчинку схильності у нього не спостерігалось.

Центральним новоутворенням за цієї виховної моделі виступала особистість дисциплінована. Зрозуміло, що місце патріотизму й у виховних діях педагога, й у внутрішній особистісній структурі вихованця не було. Згодом практично заявила про себе діяльнісно-спрямована модель виховання. Вона стала відповіддю на ідеологічні настанови часу, коли трудова діяльність була визначальною у життєдіяльності людини; а підготовка вихованців зокрема до успішної предметно-перетворювальної праці з відповідними їй моральними властивостями вважалося ідеалом особистісної зрілості. Особистість як соціальний функціонер набувала широкого соціального пріоритету, однак їй не були властиві вищі ціннісні утворення Я.

Нині науковцями Інституту проблем виховання НАПН України теоретично осмислюється й інтенсивно підхоплюється виховною практикою (хоча ще й не тотально) гуманістично орієнтована розвивальна модель виховання. Вона спрямована на виховання духовної особистості. Дана модель передбачає дві стратегії:

а) Суб'єкт-суб'єктна стратегія реалізується у формі смислоактуалізуючого діалогу, який спрямовує виховання до його Я-духовного;

НАУКА – ОСВІТЯНСЬКІЙ ПРАКТИЦІ: ЩО МОЖНА ЗРОБИТИ РАЗОМ

Допомога школам: учитель, директор – пріоритетна тема, якою постійно опікується Іван Бех.

В інтерв'ю нашому журналу¹ Іван Дмитрович розказав про те, як працює він разом із співробітниками Інституту проблем виховання НАПН України з усіма, хто "тягнеться" до науки, чинником розвитку школи.

Яздивований, що, незважаючи на не дуже хороші умови, в яких перебувають наші освітні заклади, вчителі ніколи не погодяться працювати рутинно, він тягнеться до великої творчості. І не тільки вчитель, а й наші керівники шкіл, які задають тон сучасній освітній практиці, на них рівняються, бо вони не замикаються у своїй творчості.

Ми працюємо з понад 100 школами, до яких причетні різною мірою. Експериментальні школи створюють свої науково-практичні проекти, які є й теоретичними, вони народжують теорію, але не філософського рівня, а ту, яка кладеться на педагогічну дію. Але головне, що практика інноваційних закладів стає теоретико-орієнтованою. Як науковець я маю коригувати їхні знахідки, насичувати науковими ідеями. Осць тут я й виступаю як методолог, порадник, консультант. А методологію потрібно трансформувати в технологічне знання, яке інколи переводжу в конкретну методику. Хоча це й не моя роль. Для мене важливіше дати знання, а вирішувати вже педагогу, як його використовувати. Тож за допомогою нас, науковців, їхні ідеї стають досягненням усіх тих, хто прагне знати. Від того, яка критична маса інноваційних педагогів і керівників буде в нас на Україні, залежить, чи вона підкорить інших. Нам потрібний педагог з інноваційним педагогічним мисленням, який формується в процесі колосальної практичної роботи.

Ситуації бувають різні: сільська школа, міська школа, і тут я вже даю знання відповідно до певних умов, ключ, як вирішити ситуацію. Я даю засіб, як розв'язати гуманістично ситуацію, перш за все, для самого педагога, щоб зберегти його здоров'я. Це своєрідна психотерапія для педагога. Педагоги мають глибоко розуміти дитину тут і тепер і сприйняти її такою, як вона є, визнаючи її право на помилку. Це вже виховна педагогічна практика, яку потрібно знати кожному педагогу.

Мені ж практика дає імпульс до розмірковування, узагальнення, підвищення теоретизації того, що твориться в практичній педагогіці. Без цього я б не зміг нічого написати того, що приймає педагог.

¹Наука – освітянській практиці: що можна зробити разом// Директор школи, ліцею, гімназії. – 2010. – № 5. – 4 обкладинка. Див. також С. 139 цього часопису.

Директор школи, ліцею, гімназії № 4-5'2015

На фото: (верхнє) На семінарі-презентації "Патріотизм як цінність і консолідуєча основа нації" (організатори НАПН і МОН України), травень, 2015: І. Бех, В. Луговий, О. Сухомлинська, А. Середницька. Нижнє фото: Про "патріотизм" – у книзі, що підготовлена для шкіл країни науковцями Інституту проблем виховання НАПН України.

б) Соціально-педагогічна стратегія здійснюється у формі виховних просторів як відповідних проєктів.

Зауважимо, що гуманістично орієнтована розвивальна модель увібрала в себе головний філософсько-методологічний принцип антропоцентризму і зокрема похідний від нього принцип дитиноцентризму, розробленого академіком В.Г. Кременем. Якраз у рамках цієї моделі можливо спрямовано виховувати почуття патріотизму як однієї

з найвищих духовних цінностей. На даний час у цій дослідницькій сфері Інститут проблем виховання НАПН України має вагомий доробок.

Розкриті константні й змінні фактори у вихованні патріотизму як соціокультурного явища. Досліджено основні підходи до патріотичного виховання.

У цьому плані як альтернативні аналізуються соціоцентричний і антропоцентричний підходи. Запропоновані принципи та методи організації виховного процесу, спрямованого на виховання почуття патріотизму у зростаючої особистості. На основі проведеного дослідження опубліковано понад 70 праць. З них найбільш вагомі:

1. Науково-методичний посібник «Виховуємо громадян-патріотів України»;
2. «Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді», яка нині проходить апробування на експериментальних майданчиках.

Дамо наше визначення патріотизму. **Патріотизм** – це особливе, тобто безумовне і високосмислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, батьківщини, держави та до самої себе. У даному визначенні звернемо увагу на безумовний і високосмисловий аспекти цього почуття. Безумовність означає, що почуття патріотизму не може ґрунтуватися на зовнішньому підкріпленні у формі певних заохочень чи осуджень. Воно повинно саме в собі мати спонукальну потенцію до відповідного діяння, бути самозначущим. Що стосується високо смислового аспекту, то це означає, що почуття патріотизму не пов'язується з нижчими, буттєвими потребами і прагненнями часто меркантильної спрямованості, а з вершинними

життєвизначальними орієнтирами особистості.

Базовими складовими почуття патріотизму, виходячи з наших теоретичних уявлень, доцільно вважати:

1. Любов до народу, батьківщини, держави;
2. Діяльнісну відданість батьківщині;
3. Суспільно значущу цілеспрямованість;
4. Моральну стійкість;
5. Готовність до самопожертви;
6. Наявність почуття власної гідності.

Слід, *по-перше*, зважати на те, що запропоновані компоненти є, на наш погляд, необхідними і достатніми у контексті почуття патріотизму як цілісності. Адже за певних дослідницьких обставин дана компонентна структура може бути розширена; і так часто буває, оскільки, наприклад, цілеспрямованість об'єктивно пов'язана з терпеливістю, наполегливістю, завзятістю. Тому й їх (поряд з іншими доповнювальними компонентами) інколи включають до структури патріотизму.

По-друге, інноваційним моментом компонентної структури патріотизму є включення до неї почуття власної гідності. Річ у тім, що наші дослідження підтвердили припущення про поведінково-активізуючу роль цього почуття як ставлення особистості до самої себе на відміну від інших компонентів як зовнішніх ставлень. Ці останні, так би мовити, насичуються енергією почуття гідності, яке у цьому плані є більш емоційно сильнішим.

Безперечно, що за всіх традиційних визначень патріотизму обов'язковим є включення до його структури любові до народу, батьківщини, держави. Попередньо наголосимо, що деякі вчені-психологи, пропонують замість конструкту «любов» використовувати конструкт «повага», аргументуючи це тим, що конструкт «любов» є змістово-понятійно нечітким.

Все ж ми будемо користуватися дефініцією любові, намагаючись надати

їй більшої логічної строгості. У цьому плані зробимо ряд принципів уточнень. Любов, про яку йдеться, не є любов'ю-пристрастю, характерною для юнаків і дівчат чи матері до дитини. У витоках такої любові лежить психофізіологічна програма людини. Хоча і таке за природою почуття потребує значної соціалізації. Адже ми не схвалюємо, коли мати демонструє «сліпу любов» до дитини і поводитьсь згідно з нею.

Любов як компонент почуття і патріотизму – це глибоко розумово просвітлене переживання, тому воно й експресивно невиразне. Можна говорити, що лише всебічно усвідомивши себе у контексті народу, батьківщини, держави у особистості й виникне відповідне емоційне переживання цих атрибутів; вони стануть значущими для неї. Якщо таке психологічне явище трапиться, тоді компонент любові стимулюватиме всі інші структурні компоненти почуття патріотизму, сприяючи його стійкості й дієвості.

У методично-виховному плані важливо знати, що любов-пристрасть початково виховується на основі механізму прихильності, тоді як любов вихованців до народу, батьківщини, держави виникає в процесі подолання їхньої відчуженості від суспільного життя у його вищих цінностях. Це ж часто відбувається через недостачу у вихованців розсудливості та примітивну мотивацію. Тож спільні суспільно значущі проекти дітей і дорослих мають бути системно представлені у сучасному виховному процесі. Приклади такої спільної патріотичної взаємодії, спрямованої на допомогу війнам АТО нині стали масовими.

Сформулюємо *ряд положень, на яких має організовуватись процес виховання патріотизму*.

1. Правильно поставити проблему патріотизму і віднайти шляхи його виховання можливо за умови розгляду цього почуття лише у межах великого людського завдання, яке називається

**ГОЛОВНА МЕТА
ВИХОВАННЯ
ПЕДАГОГА:
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПЕРЕХОДУ
ВІД БАЖАННЯ
ВИХОВАНЦЕМ
ПАТРІОТИЗМУ
ЯК ЦІННОСТІ ДО
ПАТРІОТИЧНОГО
ДІЯННЯ**

Іван Бех

вається добром як духовним призначенням людини. Річ у тім, що кожна високо смислова духовна цінність (наприклад, милосердя, піклування про інших) наляштовує зростаючу особистість на більш-менш несуперечливе оволодіння й цінністю патріотизму.

2. Патріотизм як комплексне почуття-цінність виникає під впливом духовно-морального, громадянського, національного виховання. Неможливо любити свій народ, вітчизну, не люблячи своїх рідних і близьких, малу батьківщину. Тому має відбуватися доцільне поєднання у часі і виховання почуття патріотизму, і цілого ряду почуттів-цінностей, на які спрямовані вищезгадані види виховання. За великого часового інтервалу між цими виховними цілями у свідомості зростаючої особистості не виникне відповідного ціннісного зв'язку. Отже, буде закритим і шлях до духовної самосвідомості, що істотно гальмуватиме процес особистісного саморозвитку вихованця.

3. Патріотизм є глибоким людським почуттям. Однак воно набуває вищого сенсу, коли стає не замкненим лише у внутрішньому світі особистості, а діяльним, тобто пориванням до зовнішнього втілення, до вчинку, патріотичної поведінки. Якраз вчинкове втілення почуття патріотизму

є дійсним показником його розвитку в окремої особистості.

Виходячи з цього, головною виховною метою педагога має виступати забезпечення переходу від бажання вихованцем патріотизму як цінності до патріотичного діяння. Річ у тім, що у виховному процесі часто виникають ситуації, коли вихованець заявляє — Я прагну, наприклад, чесності, ширості, справедливості. Таке висловлювання заспокоює вихователя; він вважає, що досягнув своєї мети. Все ж виявляється, що бажання тієї чи іншої цінності у нього є, а місця практичної її реалізації у його Я-духовному не знаходиться. Тому у методичному контексті вихованця слід ставити у позицію — Я суб'єкт патріотичного вчинку. За такого прийому у нього зникає момент самодостатності патріотичної цінності, а сама патріотична дія стає притягальним утворенням як фрагментом бажаної духовної практики.

4. Патріотизм — це дія особистості у теперішньому, але неодмінно має передбачати й майбутнє. На перший погляд можливо вважати, що нічого особливо важкого у такому ракурсі функціонування патріотизму немає оскільки й усі інші виховні надбання орієнтують особистість на майбутнє. Однак у цьому останньому випадку йдеться лише про індивідуальне майбутнє суб'єкта певної духовної цінності. У особистісних опитувальниках так і ставиться запитання: яким ти будеш

**Вчинкове
втілення
почуття
патріотизму
є дійсним
показником
його розвитку
в окремої
особистості**

як особистість через 10-15 років? Щодо почуття патріотизму, то тут майбутнє пов'язується не лише з окремою особистістю, а й з рідними, краєм, народом, батьківщиною, державою. Якими вони будуть у результаті моїх дій? На це має дати відповідь особистість. Саме до таких горизонтів майбутнього має свідомо готувати себе патріотична особистість і вбачати у цьому сенс свого життя.

5. Патріотизм корелює з моральною відповідальністю особистості як за нинішню національно-державну ситуацію, так і з відповідальністю перед минулими поколіннями, перед героями, які утверджували державу, національну самосвідомість і патріотизм. Таким чином, у вихованні патріотизму слід виходити з того, що людина виступає індивідом, і, як така, вона одночасно є сама собою і цілим родом, так що рід присутній в індивіді, а індивід – у цілому роді.

6. Осягнення вихованцем почуття патріотизму має відбуватися у формі духовно-моральної антиномії (опозиції). На рівні постановки виховної мети антиномічний ряд повинен бути таким: «Ти патріотично недосконалий – Ти патріотично досконалий». Цим самим задається вектор виховного руху зростаючої особистості й відповідне спрямування процесів її свідомості й самосвідомості. На рівні етичного змісту ціннісна позиція представляється наступним чином: відданість справі – формальне ставлення до справи, любов

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Гуманістична модель виховання / І.Д. Бех // Методист – 2014. – № 6 (30). – С.60-66.
2. Бех І.Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І.Д. Бех, К.І.Чорна. // Методист – 2014. – № 11 (35). – С.11-25.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / за ред. О.В. Сухомлинської // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С.7-13.
4. Кремень В.Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / В.Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 17-30.
5. Роль педагога в посиленні патріотичного виховання в навчальних закладах Миколаївської області: метод. реком. / за заг. ред. К.Ф. Нор, О.О. Сокурєнко, А.І. Тюпи, О.П. Божко. – Миколаїв: ОІППО, 2014. – 56 с.
6. Чорна К.І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: навч.-метод. посіб. / К.І. Чорна. – К.: ТОВ «ХІК», 2004. – 96 с.
7. Шкільна І.М. Патріотичне виховання старших підлітків у позаурочній діяльності / І.М. Шкільна // Виховуємо громадян України: наук.-метод. посіб. / авт. кол. за заг. кер. К.І. Чорної. – Черкаси: Вид-во ЧОІПОП, 2012. – С. 80-122.

REFERENCES

1. Bekh, I. D. (2014). Humanistychna model vykhovannia [Humanistic model of education]. *Metodyst*, 6 (30), 60-66.
2. Bekh, I. D., & Chorna, K.I. (2014). Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi [Program of Ukrainian patriotic education of children and youth]. *Metodyst*, 11 (35), 11-25.
3. Sukhomlyska, O. V. (Ed.). (2000). Kontseptsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti [The concept of civic education of the personality in the development of Ukrainian statehood]. *Shliakh osvity*, 3, 7-13.
4. Kremen, V.H. (2006). Liudynotsentryzm v osviti: suchasnyi napriam rozvytku dukhovnosti natsii [Person-centrism in education: Current direction of the spirituality of the nation]. *Pedahohika i Psykholohiia*, 2, 17-30.
5. Nor, K.F., Sokurenko, O.O., Tyupa, A.I., & Bozhko, O.P. (Eds.). (2014). *Rol pedahoha v posylenni patriotychnoho vykhovannia v navchalnykh zakladakh* [The role of the teacher to strengthen patriotic education in the schools of Mykolayiv region]. Mykolaiivskoi oblasti. Mykolaiv: OIPPO.
6. Chorna, K.I. (2004). *Vykhovannia hromadianyna, patriota, humanista* [Education of citizen, patriot, humanist]. Kyiv: TOV «KhIK».
7. Shkilna, I.M. (2012). Patriotychno vykhovannia starshykh pidlitkiv u pozaurochnii diialnosti [Patriotic education of senior teenagers in extracurricular activities]. In K.I. Chorna, *Vykhovuємо hromadian Ukrainy*. Cherkasy: ChOIPOPP.

до батьківщини – байдужість до батьківщини і т.п.

Такий спосіб оформлення навчального змісту, по-перше, максимально активізує і розгортає процес духовної самосвідомості вихованця, його внутрішню рефлексивну-перетворювальну самодіяльність. По-друге, опозиційне змістове представлення – це суперечність, яку вирішує зростаюча особистість як духовно моральну задачу, яка призводить у кінцевому підсумку до відповідних переконань.

7. Сходження зростаючої особистості до патріотизму як духовної цінності має відбуватися у процесі відтворення нею власних елементарних діянь, які є в її досвіді, і усвідомлення їх прообразами надбань розвиненої патріотичної спрямованості, перетворення їх у символи вищих цінностей.

При цьому підрастаюча особистість має оволодіти вмінням встановлювати співрозмірність між власними

актуальними надбаннями як початковими патріотичними діяннями і надбаннями досконалої патріотично спрямованої особистості. Вихованець повинен правильно визначати відповідність між цими полярними патріотичними утвореннями за наступними напрямками:

- Цінність патріотичного діяння для інших і для себе (моя дія принесла користь іншому, але сам я утвердився як вихована особистість, заслужив повагу і схвалення оточуючих);
- Змістове зростання актуального мотиву у контексті потенціального (вузько – індивідуально спрямований, широко – соціально спрямований);
- Простеження розвивальної динаміки Я-духовного теперішнього і Я-духовного майбутнього.

8. Успішність процесу патріотичного виховання залежить від постійного блокування Я-егоцентричного (зверхності, гордині, потягу до влади, тощо) і культивування Я-доброцентрованого.

У долученні вихованців до почуття патріотизму педагогу слід використовувати особливе слово. Воно має утримувати Істину не лише від свого імені, а й від імені великих духовних авторитетів нації як їхнє слово – цінність-переконання.

Наш професійний успіх буде досяжним, коли вихованець глибоко усвідомить, що його особистісне минуле пройшло і тепер для нього значущим стає усе нове, у якому він успішно і різнобічно розвиватиметься.

Проблема патріотизму багатоплानова; тож тільки об'єднавши зусилля держави, суспільства, й освіти, можливо досягти відчутних успіхів у її вирішенні.

Иван Бех

Проблема патриотизма в современном научном осмыслении

В статье раскрыта сущность существующих воспитательных моделей в контексте их возможностей решать проблему воспитания патриотизма. Дано определение дефиниции «патриотизм» и предложена его компонентная структура. Содержательно раскрыта специфика чувства любви по отношению к народу, родине, государству. Сформулирован ряд положений, на которых должен ориентироваться процесс воспитания патриотизма.

Ключевые слова: патриотизм; воспитание патриотизма; структурные компоненты; любовь к народу, родине, государству; научные положения; воспитательная модель.

Ivan Bekh

Problem of patriotism in modern scientific understanding

The article deals with the essence of the existing educational models in the context of their ability to solve the problem of education of patriotism. The definition of “patriotism” and its structural components are defined. Specific of feeling of love toward people, homeland, state is disclosed. The numbers of statements, that the process of education of patriotism should be oriented, are formulated.

Key words: patriotism; education of patriotism; structural components; love toward people, homeland, state; scientific statements, educational model.